

П. С. ЄЩЕНКО,
професор, доктор економічних наук,
науковий консультант відділу економічної соціології
Інституту соціології НАН України
(Київ)

УКРАЇНІ — ЗМІНУ МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ

Проаналізовано діючу модель соціального захисту населення в Україні. На підставі статистичних даних показано її негативний вплив на більшість населення. Виходячи з цього, обгрунтовано необхідність зміни моделі соціального захисту населення шляхом стимулювання попиту.

Ключові слова: соціально-економічна політика, бідність, нерівність, доходи, заробітна плата, пенсія, соціальні послуги, соціальний захист.

P. S. ESHCHENKO,
Professor, Doctor of Econ. Sci.,
Sci. Adviser of the Department of Economic Sociology,
Institute of Sociology of the NAS of Ukraine
(Kyiv)

THE MODEL OF SOCIAL PROTECTION OF UKRAINE'S POPULATION MUST BE CHANGED

The current model of social protection of Ukraine's population is analyzed. On the basis of statistical data, its negative effect on the majority of people is demonstrated. The necessity to change the model of social protection of the population by means of the stimulation of a demand is substantiated.

Keywords: socio-economic policy, poverty, inequality, incomes, wages, pension, social services, social protection.

25-річний період переходу від централізованої, планово-директивної економіки до системи, побудованої на ринкових засадах в Україні, переконує, що існуюча організація соціальної системи досі здійснюється без адекватного наукового обгрунтування. Як наслідок, держава під впливом ліберальної доктрини розвитку економіки перестала регулювати найважливіші стандарти рівня життя населення. На практиці процеси, що відбуваються, дістали відображення, по-перше, у значному падінні рівня життя, по-друге, в його погіршенні порівняно з відповідними загальносвітовими показниками, по-третє, у втраті довіри у більшості працюючих і пенсіонерів до соціально-економічної політики, яка втратила цільову орієнтацію і сенс кінцевих перетворень. **Мета статті** — дати характеристику діючій в Україні моделі соціального захисту населення, масштабам бідності та нерівності у зв'язку з проведенням політики реформ, запропонувати шляхи і методи вирішення проблем соціального захисту працюючих людей, пенсіонерів та інших знедолених.

Масштаби бідності в Україні зашкалюють. Які витоки?

Уже відомі соціально-економічні дослідження, ряд нових реалій і наукові досягнення роблять очевидним висновок про те, що усунути бідність і нерівність в Україні неможливо без зростання економіки, підвищення її ефективності та впровадження нової моделі соціального захисту населення.

Масштаби бідності в сучасній Україні є зовсім неприйнятними. Особливо рельєфно це видно на фоні витрат українців на продукти харчування і товари першої необхідності. Порівняння становища більшості українців і громадян в інших країнах має жахливий вигляд. Так, за результатами щорічного глобального дослідження "Shopper Trends", яке компанія "Nielsen" проводить у 56 країнах світу, середні щомісячні затрати сім'ї в Україні на продукти харчування і товари повсякденного попиту виявилися нижчими від усіх в Європі *. Зате багата меншість в Україні за затратами не відстає від мільйонерів розвинутих країн світу. Це викликає соціальний протест, оскільки вітчизняні багатії стали такими за короткий період не завдяки своїм талантам першовідкривачів у галузі науки, передових технологій, інших сфер людської діяльності або успадкованому багатству, а внаслідок перерозподілу загальнонародного добробуту за рахунок проведення неолиберальної економічної політики.

У нинішніх умовах розрив у доходах багатих і бідних верств населення країни продовжує стрімко зростати. Частка домогосподарств, які відносять себе до бідної частини населення, становить 72,3%, тобто майже 3/4 суспільства. За оцінками експертів, розмір нерівності зашкалює. В Україні різниця в оплаті праці 1% найбільш забезпечених і 50% найменш забезпечених працівників є фантастично високою і досягає 43,3 раза, в Європі — відповідно, 11,7, у США — 24 **.

Особливу занепокоєність викликає той факт, що в Україні рівень споживання значної чисельності населення перебуває нижче від рівня бідності. виправдати подібну нерівність може тільки та частина суспільства, яка є наслідком створеної системи або підготовується даною системою (у тому числі і представники економічної науки). У ситуації, що склалася, постають запитання: "Як стримати бідність?" і "Що треба робити?".

Очевидно, що соціально-економічне становище у країні не дозволить у короткі строки подолати існуючий рівень нерівності. На нашу думку, це можна зробити у два етапи: на першому з них слід розв'язувати тактичні завдання, а на другому — стратегічні. При вирішенні тактичних завдань доцільно використовувати заходи щодо переходу до помірного рівня нерівності у суспільстві. Розв'язання стратегічних завдань не тільки займе значний часовий період, але й передбачає розв'язання суперечності, закладеної приватною власністю, основним мотивом якої є прибуток за будь-яку ціну. У суспільстві, де панує приватна власність, інтереси, ідеали і устремління усіх суб'єктів господарської діяльності (бізнесменів, робітників, інженерів, селян, держслужбовців, вчених, вчителів, працівників правопорядку, представників культури і мистецтва) зводяться до грошей. У ринковій економіці від їх кількості залежать рівень і якість життя. Розв'язати дану суперечність можливо лише в тому випадку, якщо рівень і якість життя різних

* Как за год изменились расходы украинцев на продукты питания. 07.11.2016 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://delo.ua/business/kak-za-god-izmenilis-rashody-ukraincevo-produkty-pitanija-324738/>.

** Как преодолеть раскол между элитами и народом: путь снизу [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://gazeta.zn.ua/macrolevel/kak-preodolet-raskol-mezhdu-elitami-i-narodom-put-snizu-.html>.

верств суспільства, зайнятих у суспільному виробництві, будуть не різкими, а помірними. На цьому сьогодні акцентують увагу багато вчених. Я дотримуюся думки, пише К. Басу, що нерівність є терпимою лише тією мірою, якою вона є необхідною для того, щоб стримувати бідність [1, с. 324].

В.Л. Макаров вважає за необхідне введення в сучасному суспільстві принципу рівноправності соціальних класів. Державні службовці, природно, відчувають заздрощі або ревності, або почуття несправедливості, не знаю, як краще це назвати, у відношенні до підприємців. Підйоми впливу держслужбовців на підприємців існують, що призводить до корупції. Зате завдяки цій корупції держслужбовці забезпечують собі гідний спосіб життя, і їм не соромно перед домочадцями, друзями і підприємцями. Цивілізовано ліквідувати корупцію можна тільки за допомогою зміни механізму одержання благ в інших соціальних кластерах. Принцип їх рівноправності означає, зокрема, що рівень і якість життя в різних соціальних кластерах мають бути приблизно однаковими. Не може бути тієї жахливої нерівності, яку тепер ми спостерігаємо практично в усіх країнах світу [2, с. 579–781].

Створити подібний механізм розподілу благ ринок не може, це здатна здійснити тільки держава. У цьому зв'язку обов'язковим кроком з боку держави на першому етапі має стати забезпечення перерозподілу новостворюваних доходів на користь українських працівників. Пограбування не може бути визначальним джерелом і стимулом розвитку економіки, воно може стати тільки його перевертанням. Суспільство через гнучку та ефективну систему розподілу повинне забезпечувати принцип рівновеликого доходу на рівнозначний капітал. У нинішніх умовах суб'єкти господарської діяльності будь-якої сфери мають одержувати 10–12% річного прибутку на свій капітал, державні службовці – посадові оклади, які б не штовхали їх на розкрадання казни, хабарництво, а наймані працівники – заробітну плату, яка б відтворювала їхню робочу силу на рівні потреб сучасності.

Інакше кажучи, заробітна плата повинна відповідати вартості робочої сили і зводитися до вартості певного набору життєвих благ. Вона змінюється із зміною вартості цих життєвих благ, тобто величини робочого часу, необхідного для їх виробництва. Одні товари купуються або оплачуються щодня, інші – щотижня, раз на квартал тощо. Але як би не розподілялася сума цих витрат протягом, наприклад, року, вона має бути покрита із звичайних, середніх одержань, які надходять кожного дня. Якщо маса товарів, щодня необхідна для відтворення робочої сили, = А, маса товарів, потрібних щотижня, = В, маса товарів, потрібних кожної чверті року, = С тощо, то щоденна середня кількість цих товарів = $(365 A + 52 B + 4 C + \text{і т. д.}) : 365$ [3, с. 178–179]. Тільки це дозволить реанімувати економіку, забезпечити розширення внутрішнього товарного ринку, зумовлене піднесенням національного доходу і пов'язане із зростанням робочих місць і доходів населення, розширенням бази оподаткування, збільшенням капітальних вкладів у реальний сектор економіки і соціальну сферу.

На нашу думку, першочерговими у нинішніх умовах повинні стати завдання стабілізації добробуту основного масиву населення.

До них слід віднести:

- 1) скорочення масштабів бідності;
- 2) стабілізацію рівня життя людей найманої праці;
- 3) погашення заборгованостей по заробітній платі, пенсіях, стипендіях з подальшою їх ліквідацією;
- 4) припинення зростання безробіття.

У рамках досліджуваної проблеми у нас немає можливості розглянути усі ці питання детально. Тому зосередимо увагу лише на величині вартості межі малозабезпеченості та на її взаємозв'язку із заробітною платою.

Практика ринкового господарювання і сучасна економічна теорія доводять, що, якщо заробітна плата дорівнює прожитковому мінімуму, то наймані працівники відтворюють свою чисельність у межах заміщення природного зменшення: у кожній сім'ї по двоє дітей (ми не враховуємо дитячу смертність).

"Ринковий" рівень заробітної плати завжди, у будь-який момент, має бути вищим, ніж "природний" прожитковий мінімум. В іншому випадку відбуватиметься скорочення чисельності працівників і народонаселення. За роки незалежності населення України зменшилося на 9,5 млн. осіб. Аналіз показує, що причин скорочення чисельності населення три: зниження народжуваності, збільшення смертності (табл. 1), а також міграція.

Таблиця 1

Народжуваність і смертність населення України *

(осіб на 1 тис. осіб населення)

Показники	Р о к и					
	1990	1995	2000	2005	2010	2015
Народжуваність.....	12,7	9,6	7,8	9	10,8	10,7
Смертність.....	12,1	15,4	15,3	16,6	15,2	14,9
Тривалість життя.....	70,7	67,2	67,9	68	70,4	71,3

* Складено за: Народне господарство України : стат. щорічник. 1993–2010 рр.; Україна у цифрах у 2015 році : стат. зб. — К. : Державна служба статистики України, 2016.

Згідно з таблицею 1, у 2015 р. народжуваність дещо зросла порівняно з 1995 р., але не досягла рівня 1990 р. Очевидно, що при зростанні економіки спостерігався б і приріст народжуваності. Викликає занепокоєння той факт, що смертність продовжує зростати. В Україні вона найвища в Європі (за оцінкою ЦРУ США на 2014 р.). Країна займає 2-ге місце (після ПАР) у світі за рівнем смертності та 1-ше місце у світі за рівнем природного зменшення населення (–6,3 ‰, або 6,3 убулих на 1000 жителів) *.

Спостерігається певне зростання тривалості життя в Україні. Але у нас даний показник набагато відстає від розвинутих країн світу, а смертність — навпаки, випереджає їх. За тривалістю життя Україна знаходиться на 128-му місці із 192 країн світу. Тривалість життя у Швеції, Франції та Італії становить більш як 80 років, а в таких країнах, як Андорра, Японія і Сінгапур, вона перевищила 82 роки **. Світовий досвід показує, що тривалість життя і рівень економічного розвитку перебувають у тісному взаємозв'язку. Підтвердженням цьому слугує той факт, що в даний час ВВП на душу населення в Україні, як і раніше, є дуже низьким — 20% середнього показника по ЄС. Це другий найнижчий рівень серед країн Центральної та Східної Європи ***. Очевидно, що, коли у країні не буде забезпечено зростання ВВП на душу населення і на цій основі не буде підвищено прожитковий мінімум і мінімальну зарплату, нам не вдасться добитися ні зростання добробуту, ні підвищення тривалості життя народонаселення.

* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : https://ru.wikipedia.org/wiki/Население_Украины.

** [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://ostranah.ru/_lists/life_expectancy.php.

*** Вывод миссии МВФ: "Украине нелегко будет достичь восстановления". 18.11.16 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.warandpeace.ru/ru/news/view/116583/>.

Третім важливим фактором, який впливає на чисельність народонаселення в Україні, є міграція. Істотний вплив на інтенсивність і територіальні напрямки міграцій справляють труднощі, що виникли в Україні у зв'язку з переходом на ринкові відносини. Низький рівень життя населення держави призвів до зростання сезонних міграцій з метою заробітку. Крім того, з України на постійне проживання за кордон стали виїжджати набагато більше людей, ніж приїжджати із зарубіжжя. За різними відомостями, перший з цих показників налічує 20 млн. осіб і розміщений у багатьох країнах усіх континентів*.

Згідно з таблицею 2, незважаючи на значне кількісне зростання середньої заробітної плати (особливо за останні три роки – із 3000 до 4362 грн., тобто на 145,4%, при падінні гривні у 3,2 раза), життя переважної більшості українців істотно погіршилось. Обмінний курс національної валюти відіграв серйозну роль у кризі національної економіки. Падіння гривні у відношенні до долара та інших валют глобального ходіння стимулює іноземного інвестора продати свої українські акції та вивести гроші з України, оскільки, навіть якщо ціни на акції не зміняться, все ж наші доларові доходи зменшаться. Особлива небезпека окреслених процесів полягає в тому, що доларизація спричиняє втрату контролю над власною грошовою системою і недовіру до неї усіх верств населення.

Таблиця 2
Динаміка прожиткового мінімуму і зарплати в Україні у 2010–2016 рр. *

(дані на 1 січня року)

Показники	Р о к и						
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Мінімальна місячна зарплата (грн.).....	869	941	1073	1147	1218	1218	1378
Мінімальна заробітна плата (погодинна)	5,20	5,66	6,43	6,88	7,30	7,29	8,69
Прожитковий мінімум для працездатних осіб.....	869	941	1073	1147	1218	1218	1378
Прожитковий мінімум (загальний показник).....	825	894	1017	1108	1176	1176	1330
Середня зарплата (грн.).....	1916	2297	2722	3000	3148	3456	4362
Курс долара до гривні.....	1/8,1	1/8,1	1/8,1	1/8,1	1/8,3	1/24,8	1/26,3
Індекс інфляції за рік.....	109,1	104,6	99,8	100,5	124,9	143,3	109,8

* Складено за: Народне господарство України : стат. щорічник. 2010 р.; Україна у цифрах у 2015 році : стат. зб. – К. : Державна служба статистики України, 2016.

Ситуація, що склалася в Україні, особливо позначилася на тих верствах населення, які живуть на мінімальну заробітну плату і прожитковий мінімум. Дана категорія громадян країни, яка складає їхній величезний масив, на одержані кошти у розмірі 1330–1338 грн. існує на межі виживання. Становище істотно погіршується через безперервне зростання цін на продукти харчування і стрибкоподібне зростання тарифів на гарячу воду (у 5,5 раза), опалення (в 11 разів), холодну воду (у 4 рази). За три роки зростання бідності становило рази. Взагалі на сьогодні в Україні споживання більшості найцінніших продуктів харчування є відчутно нижчим, ніж чверть століття тому.

* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://estnauki.ru/geo/1-geografy/92-migraciyaneseleniyainukraine.html>.

По суті, держава перестала виступати захисником працівників найманої праці, свідченням чому є відмова від встановлення такого важливого соціального стандарту, як прожитковий мінімум, і контролю за його виконанням. Очевидно, треба бути чарівником, щоб на 43 грн. на день примудритись і комуналку сплатити, і на громадському транспорті поїздити, і купити необхідні продукти і меблі, і техніку оновити, та ще й розважитися.

Прожитковий мінімум визначається для чотирьох категорій людей: працездатного населення, пенсіонерів, дітей до 6 років і дітей від 6 до 18 років. Середній прожитковий мінімум використовується для соціальної статистики і дозволяє зрозуміти, скільки людей живуть за межею бідності. За останніми даними Державної служби статистики України, на суму, нижчу від прожиткового мінімуму в Україні, живуть майже 10% населення, тобто близько 4 млн. осіб.

Примітно, що український прожитковий мінімум встановлено на рівні, нижчому від порогу бідності, затвердженого Світовим банком. І якщо брати до розрахунку цей "міжнародний поріг", то виявляється, що за межею бідності в Україні живуть до 30% населення*.

Стимулювання економіки — головний напрям економічної політики

Виникає запитання: "Яким має бути головний напрям уряду для виходу із ситуації, що склалася?". На нашу думку, програма уряду має бути спрямованою на наближення мінімальних заробітної плати і пенсії до прожиткового мінімуму, який є обов'язковим, і сприяти їх узгодженню з раціональними нормами споживання. У цьому зв'язку очевидно, що сьогоднішня середня заробітна плата не повинна особливо відрізнятись від мінімальної.

В умовах економічної кризи у мінімальній витратній частині бюджету на соціальні потреби слід зробити на перший погляд парадоксальний крок — збільшити заробітну плату. Це дасть поштовх економічному зростанню. Останнє "не запрацює", якщо населення буде неплатоспроможним, як сьогодні. Дочекатися, доки "запрацює" економіка і на її основі зросте заробітна плата, не вдасться. Звідси зрозуміло, що в нинішню господарську діяльність країни повинна втрутитися держава шляхом проведення економічної політики, спрямованої на стимулювання економіки. Економічна наука пропонує два напрями стимулювання економіки: з боку попиту і з боку пропозиції.

Перша позиція дістала наукове обґрунтування у праці найвідомішого економіста ХХ ст. Дж. М. Кейнса "Загальна теорія зайнятості, процента і грошей". У ній було знайдено ключ до пояснення парадокса бідності серед багатства, який полягає в недостатності ефективного попиту. Як доведено вченим, довірливий і несправедливий розподіл багатства і доходів можна подолати шляхом державного регулювання економіки. За Кейнсом, вихідним у цьому регулюванні виступає ефективний попит, який показує залежність обсягу поточного виробництва від попиту на споживчі та інвестиційні товари. Цю залежність випуску (I) від двох потоків попиту — споживчого (C) та інвестиційного (I) — Кейнс позначає формулою: $Y=C+I$. Вона пояснює, що вартість виробленого продукту повинна дорівнювати сумі доходів, необхідних для її придбання. Вчений виходив з того, що слід стиму-

* Прожиточный минимум в мире: в Украине — хлеб и маргарин, а в Великобритании — шампанское и бифштекс [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://kp.ua/economics/536706-prozhytochnyi-mynumum-v-myre-v-ukrayne-khleb-y-marharyn-a-v-velykobrytanyu-shampanskoe-y-byfshteks>.

лювати попит як споживчий, так і інвестиційний. Зростаючий попит стимулюватиме зростання пропозиції.

Політика ефективного попиту дістала не тільки теоретичне обґрунтування, але й практичне підтвердження. Вона застосовувалася під час Великої депресії у 1920–1930-х роках у США і у 1990-х роках у Японії. У цьому переконав і досвід Китаю, де на самому початку реформ було зміщено акцент з “накопичення” у бік “споживання”. У 1979 р. на 25–30% збільшено закупівельні ціни на сільськогосподарську продукцію при одночасному зменшенні податків, а також підвищенні у жовтні того самого року тарифних розрядів у 2/5 робітників і службовців, яке, у свою чергу, сприяло, врешті-решт, зростанню грошових доходів у містах приблизно на 40%. У цілому у 1978–1980 рр. споживчі витрати зросли на 16%, що повністю збіглося із зростанням ВВП і навіть перевищило зростання продуктивності суспільної праці *. Безперечно, що не тільки стимулювання споживача в Китаї слугувало причиною багаторічного розвитку його економіки, а ще й цілісна система заходів, яку було втілено в чітко продуману політику, націлену на реалізацію національних інтересів цієї країни.

Елементи політики стимулювання попиту застосовувались у США і на початку ХХІ ст. Через зниження ставки рефінансування і процентної ставки стимулювався сукупний попит з метою протидії несприятливій динаміці американської економіки. Засоби стимулюючої політики використовувались і в Європі (Великобританії). У результаті політики стимулювання попиту реальна заробітна плата зростала, а разом з нею зростала і її частка у ВВП. Інакше кажучи, відбувався перерозподіл на користь найманих працівників, а не роботодавців.

Формула ефективного попиту дістала підтримку у багатьох вчених і була доповнена з урахуванням нових реалій економічного життя, в тому числі лауреатом Нобелівської премії С. Кузнецом та іншими теоретиками.

У даного наукового напрямку, як і у будь-якого іншого, є свої недоліки, на яких ґрунтується його критика. Зокрема, стимулювання попиту призводить до зростання рівня цін, і зростання виробництва опиняється у суперечливому відношенні до рівня інфляції.

Досі залишаються нез’ясованими і відповіді на деякі інші запитання, в тому числі: “Якою мірою пов’язані між собою стимулювання зростання економіки і зростання інфляції?”, а також “Який безпечний поріг стимулювання попиту?”. Дуже важливою є проблема вибору мети економічної політики. Якщо ціною скорочення інфляції є спад виробництва або зниження темпів зростання, то попередньо слід розв’язати проблему вибору, а потім уже розв’язувати проблему поєднання методів стимулювання і стримування.

Даний напрям економічної теорії та господарської практики піддається критиці. Так, один з його опонентів П. Сален пише: “Справді, всупереч логіці, Кейнс узаконив ідею, згідно з якою, щоб вийти з економічної кризи, треба збільшити сукупний попит, а тому державі достатньо збільшити свої витрати, навіть якщо останні нічому не служать. Цей гімн безглуздим тратам, очевидно, є благословенням для урядів, які завжди раді збільшити свої витрати, щоб задовольнити запити окремих груп своїх виборців. У результаті таких дій держава просто переміщує ресурси: вона відбирає їх (за допомогою податків, позик або інфляції) у громадян, які були їх законними власниками і які в такій якості використали б їх з користю

---

* Уроки реформ: за матеріалами міжнародної конференції. – К. : Основи, 1995. – С. 111–132.

для себе. Але оскільки ці ресурси переходять з відповідальних рук до безвідповідальних, то ніякого творення нового багатства, тобто пожвавлення економіки, не відбувається, остільки здійснюється, навпаки, безцільна розтрата ресурсів, тобто процес економічного руйнування" [4, с. 206]. Тому П. Сален пропонує: відновлювати треба не сукупний попит, а стимули виробництва. А для цього треба було б не нарощувати державні витрати, а скорочувати податки [4, с. 239].

Зниження податків і поліпшення інституціонального середовища функціонування виробників є іншим важливим напрямом економічної теорії. В його основі лежить теза про те, що стимулювати слід не попит, а пропозицію. Політика, побудована на подібному теоретичному постулаті, забезпечить зростання пропозиції, яке пов'язане із зростанням виробництва благ, у результаті чого пропозиція породжує свій власний попит. Привабливість даного напрямку полягає в тому, що його реалізація не пов'язана з інфляцією. Недоліком цього напрямку, на думку його критиків, є те, що не всі вироблені блага будуть затребувані ринком. Доходи від реалізації створених благ не обов'язково будуть витрачені на придбання саме цих благ. Наприклад, зростання виробництва пральних машин сприяє збільшенню доходів їх виробників. Але це не означає, що дані доходи буде витрачено на придбання пральних машин, — вони можуть витрачатися на купівлю інших товарів або зберігатися під подушкою. Для придбання пральних машин мають бути створені доходи в інших сферах виробництва. Але якщо не відбудеться збігу цих потоків, то деякі блага залишаться нереалізованими, внаслідок чого настане надвиробництво. Критики даного напрямку вважають, що більш ефективним є вплив попиту на пропозицію, а не навпаки.

Нобелівський лауреат Дж. Стігліц називає "економічну теорію пропозиції" міфом. Він обґрунтовує, що слабкість сьогоденної економіки криється на боці попиту і скорочення в доходах працівників. Зниження сукупного попиту знижує ВВП і послаблює можливості тих, хто повинен сприяти структурним трансформаціям [5, с. 306]. Рейганівську економічну "теорію пропозиції", яка передбачала, що зниження податкових ставок підвищить економічну активність настільки, що суми податкових зборів насправді підвищаться, було розвінчано тим, що реально відбулося після того, як Буш і Рейган податки знизили [5, с. 291]. Без серйозного відновлення споживання важко зрозуміти, як можна відновити інвестиції. Дж. Стігліц обґрунтовує, в якому випадку державні витрати можуть бути дуже ефективними. Вони, звичайно, можуть бути ефективнішими, якщо йдуть на продуктивні інвестиції, включаючи ті, що стимулюють реструктуризацію економіки. Державні гроші йдуть на структурні реформи (допомагаючи переміщувати ресурси від старих, менш конкурентоспроможних секторів економіки до нових), стимулюють економіку, а більш високі доходи дадуть людям і фірмам ресурси для адаптації до мінливої економіки [5, с. 305].

Теорію ефективного попиту підтримує і лауреат Нобелівської премії П. Кругман. Аналіз Кейнса та інших економістів підказує, як треба реагувати на труднощі сьогодні. На жаль, пише вчений, ми не використовуємо знання, які маємо, оскільки надто багато людей, наділених владою (політики, державні чиновники, а також більш численний клас тих, які говорять і пишуть, формуючи суспільну думку), з різних причин вважають за краще забути уроки історії та висновки декількох поколінь економістів і замінити знання, що далися великою працею, на ідеологічно і політично зручні упередження [6, с. 9]. Аналізуючи не тільки витра-

---

ти, але й зміну політики в сучасному світі, П. Кругман доходить висновку, що витрати, як і податки, змінюються разом із станом економіки, і ця обставина може породити хибну кореляцію.

Так, наприклад, в останні роки витрати США на допомогу по безробіттю зросли, а економіка послабшала. Але витрати в даному випадку є наслідком, а безробіття – причиною (не навпаки), тому оцінка ефекту суворої економії вимагає ретельного аналізу чинного законодавства, використовуюваного для запровадження цих заходів. На щастя, МВФ провів цю роботу, виявивши у розвинутих країнах, як мінімум, 173 випадки суворої фінансової економії за період із 1978 по 2009 р. З'ясувалося, що за такою політикою йдуть спад виробництва в усіх сферах і зростання безробіття. Виходячи з цього, П. Кругман робить висновок: скорочення бюджетних витрат в умовах нинішньої кризи лише погіршує ситуацію, а тимчасове їх підвищення допоможе відновленню економіки [6, с. 314–315].

Таким чином, важливою складовою нової моделі соціального захисту повинен стати налагоджений державний механізм гарантій населенню, без чого не можна підвищити ефективний попит.

У цьому зв'язку необхідно:

- ввести мінімальну заробітну плату у бюджетній сфері, на недержавних і державних підприємствах, не меншу від прожиткового мінімуму (у нинішніх умовах величину прожиткового мінімуму визначено штучно, і навіть з урахуванням постійного підвищення він є неприпустимо низьким);

- забезпечити, щоб мінімальні пенсії не були меншими від прожиткового мінімуму, а середня заробітна плата у бюджетній сфері та на підприємствах усіх форм власності (тимчасово, до виходу з кризи) не набагато перевищувала його рівень;

- дотримуватися співвідношення між мінімальною і максимальною заробітною платою, не більшого від 1:5 (за даними деяких психологів, розрив у доходах 10% найбідніших і 10% найбагатших не повинен перевищувати 7 разів, інакше у суспільстві складається переконання, що життя влаштовано несправедливо; у країнах Західної Європи такий розрив становить 4–5 разів);

- здійснювати паралельно з підвищенням цін індексацію заробітної плати;

- контролювати деякі ключові ціни з метою досягнення їх врівноваженого стану;

- запровадити нормовану систему забезпечення найбільш уразливих верств населення;

- сприяти підтриманню купівельної спроможності населення;

- надавати адресну соціальну допомогу багатодітним сім'ям, пенсіонерам, інвалідам (у тому числі ліквідаторам аварії на ЧАЕС, учасникам АТО).

За першими кроками стабілізації добробуту народу мають бути й інші. Зокрема, після виходу економіки з кризи необхідно відмовитися від категорії “мінімальна заробітна плата”. Її місце повинен зайняти такий соціальний норматив, як “гарантована мінімальна погодинна заробітна плата” з її поетапним доведенням до рівня середньоевропейських показників.

Такий механізм формування доходів не є чимось новим або проривом у галузі економічної теорії та господарської практики. Він виправдав себе у країнах із соціально орієнтованою ринковою моделлю економіки. Зумовлена подібна ситуація тим, що цей механізм дозволяє працівникові розподіляти свої доходи в таких про-

порціях: прями податки — 20–40%, оплата за житло — 25–30%, відрахування до недержавних пенсійних фондів — близько 5%, придбання товарів і послуг — до 30–40%.

Така структура витрачання доходів населення стимулює виробництво товарів народного споживання і послуг, дає роботу багатьом людям, стабілізує економіку країни.

Отже, тільки впровадження такого соціального нормативу, як "гарантована мінімальна погодинна заробітна плата", приведе до зростання доходів, як мінімум, у рази, сприятиме подоланню швидко прогресуючої деградації трудового потенціалу (і насамперед, інтелектуального) і стимулюватиме виробництво.

Безперечно, здійснити поворот до більш повного задоволення потреб людей лише за рахунок ринкових інструментів не вдасться. Тут необхідним є подвійне зусилля — економічного інтересу і могутності держави, — а також її регулюючих підойм і тих механізмів, які соціально захищають людину.

Нинішнє становище в Україні суперечить не тільки елементарній логіці, але й вимогам ринкової економіки, які зводяться до того, що середня заробітна плата не повинна перевищувати мінімальну більше, ніж у 3–4 рази. Різниця в оплаті праці 1% найбільш високооплачуваних працівників і решти робочої сили зашкалює! Зокрема, у скандинавських країнах заробітки цієї відносно невеликої групи громадян перевищують середні у 5 разів, в європейських країнах — у 7, у США — у 12, а в Україні — у 13 разів. В Україні різниця в оплаті праці 1% найбільш забезпечених працівників і 50% найменш забезпечених є фантастично високою. Якщо у скандинавських країнах середні заробітки 1% найбільш високооплачуваних працівників перевищують середню заробітну плату 50% найменш оплачуваних у 7,1 раза, в європейських країнах — відповідно, в 11,7 і у США — у 24, то в Україні — у 43,3 (!) раза. Йдеться лише про офіційно виплачену заробітну плату, з якої цілком офіційно сплачено податки. Але є багато підстав вважати, що облік незареєстрованих доходів підвищить показники не стільки бідніших верств українського суспільства, скільки найзаможніших. Це, до речі, повністю відповідає світовій практиці [7].

Світовий досвід показує, що нашій країні необхідно позбавитися існуючої диференціації в оплаті праці шляхом її підвищення в цілому. При цьому вищими темпи зростання зарплати мають бути у галузях, де вона є нижчою від межі малозабезпеченості. Необхідними є зміни у структурі доходів і у частці оплати праці в ній.

Е. Лібанова обґрунтовує, що здійснювана в Україні політика перерозподілу сприяє посиленню надмірної нерівності. І в Україні, і у США вклад більш багаті частини платників податків перевищує вклад біднішої. Але якщо в Україні більш багаті сплачують 63,7% загальної суми податків з населення, то у США — 97,8%, а бідніші — відповідно, половину (36,3% і 2,3%). Найбагатші 10% платників податків в Україні забезпечують 20,2% загальної суми надходжень з населення, а у США — 70,5%. Проте найяскравіша різниця спостерігається у вкладі 1% найзаможніших: в Україні він становить 4,4% загальних надходжень, а у США — 36,7% (слід ще згадати, що у США представники верхньої центилі одержують 35% загальних доходів, а в Україні — 39%). Причин такої різниці багато, але головними з них в Україні є, на нашу думку, більше поширення фактів ухилення від сплати податків і відсутність реально прогресивної шкали оподаткування [7].

Особливість трансформаційних процесів у нашій країні полягає в тінізації економіки, частка якої дуже висока. У цьому зв'язку чималий "приварок" до доходів

населення додається з нелегальної сфери: за оцінками спеціалістів, в Україні він становить у сукупному ВВП від 40 до 60%. Отже, певна частина цього “приварку” йде у вигляді доходів не тільки “крутим” бізнесменам, але й трудовому люду, пенсіонерам (зокрема, раннього пенсійного віку).

Офіційна статистика і податкова система фактично не мають жодної інформації про доходи, принаймні, 20% населення країни, які, за експертними оцінками, отримують близько 40% сукупних доходів фізичних осіб. Проте навіть на цьому рівні низького добробуту спостерігається дедалі зростаюча диференціація в розподілі доходів, що й було показано.

Суспільний компроміс як фактор розвитку економіки і подолання соціальної нерівності

Виходячи з вектора соціально-економічного розвитку нашої країни, визначеного Конституцією України та іншими програмними документами, який зводиться до соціально орієнтованої моделі, нам необхідно соціальну сферу і таку її складову, як рівень життя, формувати за загальносвітовими критеріями, враховуючи нашу специфіку. Проте практика стверджує протилежне.

За 25 років українська влада так і не наважилася на справжню реформу пенсійної системи. Як наслідок, у працюючих українців немає жодних стимулів сплачувати пенсійні внески; хронічний дефіцит Пенсійного фонду України тисне на держбюджет; при цьому Україна витрачає на пенсії ледь не більше від усіх у світі (у % ВВП) і до недавнього часу мала дуже високі “трудова податки”, що стимулюють бізнес до втечі “в тінь”. За даними статистики, у 2015 р. налічувалося 12150 тис. пенсіонерів, з яких у 10888 тис. середній розмір місячної пенсії становив 1582 грн., а 7,7 млн. осіб одержували мінімальну пенсію – 1074 грн.

Згідно з чинним законодавством, пенсії, інші види соціальних виплат і допомоги, які є основним джерелом для існування, повинні забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму.

Таблиця 3

Співвідношення середньої пенсії за віком і середньої заробітної плати у народному господарстві в 1990–2015 рр. *

Показники	Р о к и										
	1990	1991	1992	1995	1996	1999	2001	2006	2011	2013	2015
	крб.		тис. крб.		грн.						
Середня заробітна плата **.....	248	474	20,1	13438	126	178	311	1043	2297	3000	3456
Середня пенсія за віком **.....	110	110	9,7	3033	49	61	84	407	1152	1471	1582
Співвідношення (%)	44,4	23,2	48,3	22,6	38,8	34,2	27	39	50,2	49	45,8

* Складено за: Народне господарство України : стат. щорічник. 1993–2010 рр.; Україна у цифрах у 2015 році : стат. зб. – К. : Державна служба статистики України, 2016.

** Середню заробітну плату і середню пенсію за віком вказано на початок року, оскільки Пенсійний фонд України не публікує даних про пенсії на початок кожного кварталу.

Згідно з таблицею 3, співвідношення середньої пенсії за віком і середньої заробітної плати збільшилося (з 22,6% у 1995 р. до 27% у 2001 р.), але було значно меншим, ніж у 1990 р. (44,4%). З огляду на ситуацію в економіці країни, забезпечити зростання середньої пенсії за рахунок ВВП дуже проблематично. Це зумов-

лено тим, що в Україні співвідношення державних пенсійних витрат у процентному відношенні до ВВП є найвищим у світі: у 2014 р. воно становило 18% *.

Соціальне становище пенсіонерів ускладнюється не тільки економічними недолугостями, але й демографічною ситуацією у країні. Як свідчать статистичні дані, з 1986 р. відбувається процес старіння населення, що створює додатковий тиск на систему пенсійного забезпечення. У 1995–1997 рр. очікувана середня тривалість життя українців становила 67 років (61 рік у чоловіків і 73 роки у жінок) проти 71 року (66 років у чоловіків і 75 років у жінок) на початку 1990-х років. У 2016 р. частка населення віком 60 років і старшого досягла 21,2%, а частка населення віком 65 років і старшого – 15,2%. Очікувана середня тривалість життя у чоловіків – майже 66 років, а у жінок – майже 76 років **.

Незважаючи на невисоку тривалість життя, населення України має демографічно похилий етнос (у 2016 р. частка осіб, старших від 60 років, у загальній чисельності населення становила 21,2% проти 19% на початок 1998 р.). У країні йде процес скорочення економічно активного населення працездатного віку. У І півріччі 2015 р. людей, старших від 60 років, було 17 млн. 375 тис. осіб проти 21 млн. 840 тис. осіб у І кварталі 2013 р. Усе це зумовлює високе демоекономічне навантаження на працездатне населення (на 1000 осіб працездатного віку 15–70 років) ***. Наведені дані свідчать, що очікувана середня тривалість трудового життя (кількість років, які, як очікується, людина 15-річного віку протягом свого життя проведе на активному ринку праці як зайнята особа або безробітний) значно відстає від цього важливого соціального показника в Європі. Середня тривалість трудового життя в Європі збільшилась і, згідно з підрахунками за 2015 р., становить 35,4 року. За 10 років (у 2015 р. порівняно з 2005 р.) очікувана середня тривалість трудового життя в ЄС збільшилась на 1,9 року. У жінок її приріст досяг 2,6 року, а у чоловіків – 1,2 року ****.

В Україні до соціально незахищених належать також хворі та безробітні, що отримують соціальні послуги, які за рівнем не відповідають обгрунтованим нормативам і тому є неефективними.

Висновки

Наведений аналіз, як і багато досліджень з даної проблематики, дає підстави зробити такі висновки.

Перший. Ситуація, яка склалась у соціальній сфері, свідчить про глибоку кризу в ній, що проявляється у погіршенні харчування та медичного обслуговування, скороченні середньої тривалості життя і зменшенні чисельності населення, деградації трудового потенціалу. Усе це підриває соціальну базу реформ, сприяє посиленню соціального напруження, викликає недовіру до всіх інститутів держави і до здійснюваної ними політики.

Другий. Назріла невідкладна потреба у зміні моделі соціального захисту населення. Треба відмовитися від того соціально-економічного курсу, який здійснюється у нашій країні під значним впливом екзогенних факторів, і в першу чергу – МВФ і Світового банку, інших міжнародних фінансових організацій.

* Плохие решения: Как построить самую бедную страну Европы [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.liga.net/projects/ukraine_bad_decisions/.

** [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://podrobnosti.ua/891793-oon-srednij-voznrast-ukrainskogo-naselenija-404-goda.html>.

*** [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minfin.com.ua/2015/07/27/7987864/>.

**** Трудовая жизнь среднего европейца превысила 35 лет. 15.11.16 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.warandpeace.ru/ru/news/view/116486/>.

Нова модель соціального захисту населення (а не поліпшена, удосконалена, стара) повинна базуватися на принципово новій економічній політиці, об'єктами якої стали б людина праці та її насущні інтереси. Це вимагає створення умов, за яких основним джерелом матеріального добробуту людини має бути робота у будь-якій сфері виробництва.

На жаль, ні бюджет країни на 2017 р., ні урядові проекти із стабілізації соціально-економічного становища у країні, ні “зміцнення” національної грошової одиниці тощо не дозволяють з оптимізмом дивитися на поліпшення стану справ в економіці та в соціальній сфері.

Втілення в життя нової моделі соціального захисту населення необхідно здійснювати поетапно, але тактичні завдання, які впроваджуватимуться, мають бути узгодженими і спрямованими на реалізацію стратегічних цілей.

Нові підходи потрібні в наданні соціальних послуг. За минулий опалювальний сезон кількість отримувачів субсидій збільшилася до 5,5 млн. сімей. Комунальні тарифи, на відміну від добробуту українців, продовжують зростати. До кінця наступного опалювального сезону кількість сімей, які отримують субсидії, може досягти 8 млн. У Мінфіні України підрахували, що, при збереженні нинішньої динаміки, у 2017 р. витрати на субсидії становитимуть 3,8% ВВП. За оцінкою “Berlin Economics” і “McKinsey”, у 2017 р. витрати на виплату житлово-комунальних субсидій населенню можуть збільшитися до 80 млрд. грн. – із 35 млрд. у 2016 р. Очевидно, що впроваджена попереднім урядом з подання функціонерів МВФ система адресних дотацій як компенсація за зростання житлово-комунальних тарифів виявилась однією з найбільш цинічних псевдореформ, яка по суті зберегла чинний статус-кво серед основних вигодоотримувачів. І якщо систему субсидій вже сьогодні не реформувати по-справжньому, то більшу частину бюджету 2017 р. ми витратимо лише на соціальні виплати – субсидії, пенсії, зарплати бюджетників та інше*.

Відповідно до світового досвіду, соціальні послуги повинні фінансуватися з державного і місцевих бюджетів, а також з доходів громадян. На нашу думку, в умовах кризового стану економіки пропорції названих джерел мають бути диференційованими залежно від двох факторів: фінансово-економічної та соціально-демографічної ситуації в регіонах країни; середньодушового грошового доходу.

Держава та її установи, враховуючи конкретні умови області та міста, матеріальне становище членів суспільства і бюджетні можливості країни, надаватимуть допомогу лише бідним сім'ям і громадянам, які потребують комунальних послуг.

Малозабезпеченим, хворим, самотнім і т. п. допомога для попередження махінацій може надаватися тільки однією державною організацією у вигляді талонів на харчування, безплатного медичного обслуговування або грошової готівки: пенсіонерам на проїзд у транспорті, телефон, електроенергію, водопостачання і т. п. (за нормативами); батькам-одиначкам на утримання дітей до їхнього повноліття; дітям-інвалідам. Подібна практика є характерною для багатьох країн, і в тому числі розвинутих. Найбагатша країна світу є рекордсменом за кількістю людей, які отримують талони на їжу. Дослідження Міністерства сільського господарства США показало, що десятки мільйонів американців залежать від безплатного продовольства. Програма із забезпечення населення додатковими джерелами про-

---

* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gazeta.zn.ua/macrolevel/operaciya-monetizaciya-_html.

довольства (SNAP) у фіскальному 2012 р. допомогла вижити 46,6 млн. осіб, підтримала 22,3 млн. домогосподарств і обійшлася державі у 78,4 млрд. дол. *.

На особливу увагу заслуговують системи освіти і охорони здоров'я, які при переході до постіндустріальної цивілізації стають визначальними соціальними цінностями.

Першочерговим завданням держави в цих умовах, з урахуванням скрутного становища названих галузей, стає розвиток дошкільних закладів, середньої школи, системи підготовки і перепідготовки кадрів у ВНЗ країни, а також закладів охорони здоров'я (таких, як швидка допомога, охорона здоров'я матері та дитини, контроль і профілактика туберкульозу, СНІДу, інших інфекційних захворювань, діабету).

Зазначені галузі, як і підприємства фармацевтичної промисловості, комплекси фізичної культури тощо, повинні стати пріоритетними, оскільки потребують не тільки державного контролю, але й державного фінансування. У цьому зв'язку важливо здійснити такі заходи:

- радикально змінити систему оподаткування, встановивши його прогресивну шкалу;

- визначити державне фінансування головним джерелом піднесення окремих галузей; реалізувати пропозиції про фіксовану частку ВВП на їх фінансування;

- встановити державні соціальні стандарти співвідношень між: а) мінімальною заробітною платою, прожитковим мінімумом, середньою і високою заробітною платою; б) пенсіями і заробітною платою, а також мінімальною та максимальною пенсіями;

- запровадити незалежний державний контроль за доходами і витратами чиновників, працівників правоохоронних органів, бюджетної та банківської сфер;

- забезпечити поступовий перехід освіти і охорони здоров'я на нормативне фінансування, яке вимагає не тільки розробки відповідних державних стандартів, але й типологізації регіонів за їх фінансовим станом;

- створити правові та організаційні умови для ефективної реалізації багатоканального механізму фінансування за рахунок як бюджетів різних рівнів, так і коштів, які надходять від юридичних і фізичних осіб;

- узгодити у часі процеси переміщення соціальних функцій до регіонів з їх фінансовим забезпеченням; запровадити систему адміністративної та фінансової відповідальності уряду за порушення синхронності цих процесів; чітко визначити систему фінансової підтримки регіонів, виходячи з їх типологізації за критерієм стану соціальної інфраструктури;

- поставити під контроль цільове використання коштів позабюджетного фонду медичного страхування і забезпечити поступовість переходу від бюджетної до бюджетно-страхової медицини з урахуванням економічної ситуації в регіонах; відобразити регіональну диференціацію моделей фінансування охорони здоров'я, яка склалась у нормативних документах;

- запровадити максимальні податкові та кредитні пільги для соціальних інвестицій; підвищити зацікавленість у мобілізації позабюджетних коштів.

Подібний аналіз відображає специфіку нашого минулого, особливості соціально-економічного становища країни в умовах кризового стану економіки, тобто передбачає співіснування і взаємодію платних (ринкових) і безплатних (неринкових) форм розв'язання соціальних проблем.

---

* США – рекордсмен по числу людей, що отримують талони на їжу. 18.03.14 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.warandpeace.ru/ru/news/view/88793/>.

Щоб розвиватися не шляхом спроб та експериментів, як весь час робиться у нашій країні, треба “лівим” і “правим”, “радикалам” і “консерваторам” прийти до суспільного компромісу. Тільки це дозволить забезпечити певну стабілізацію у суспільстві та розробити чітку, науково обґрунтовану програму соціально-економічного розвитку України на 15–20 років. Це має бути програма спільних зусиль, які зможуть реалізуватися лише в тому випадку, якщо вона врахує інтереси всіх верств населення і стане загально визнаною. Отже, суб’єктами, які розробляють таку програму, мають бути український народ і його реальні владні структури.

Список використаної літератури

1. *Басу К.* По ту сторону невидимой руки: Основания новой экономической науки ; [пер. с англ. А. Апполонова, Т. Котельниковой] ; [под ред. И. Чубарова]. – М. : Изд-во Института Гайдара, 2014. – 432 с.
2. Политическая экономия: прошлое, настоящее, будущее : моногр. ; [под ред. В. М. Гейца, В. Н. Тарасевича]. – К. : ЦУЛ, 2014. – 1056 с.
3. *Маркс К.* Капитал. – М. : Госполитиздат, 1955. – 794 с.
4. *Сален П.* Вернуться к капитализму, чтобы избежать кризисов ; [пер. с фр. Д. Кралечкина]. – М. : Изд-во Института Гайдара, 2015. – 272 с.
5. *Стиглиц Дж.* Цена неравенства. Чем расслоение общества грозит нашему будущему ; [пер. с англ.]. – М. : Эксмо, 2015. – 512 с.
6. *Кругман П.* Выход из кризиса есть! ; [пер. с англ. Ю. Гольдберга]. – М. : Азбука Бизнес, Азбука-Аттикус, 2013. – 320 с.
7. *Либанова Э.* Украина: глубина неравенства // Зеркало недели. – 2016. – № 35 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gazeta.zn.ua/internal/ukraina-glubina-neravenstva-_.html.

References

1. *Basu K.* *Po Tu Storonu Nevidimoi Ruki: Osnovaniya Novoi Ekonomicheskoi Nauki, pod red. I. Chubarova* [Beyond the Invisible Hand: Groundwork for a New Economics], edited by I. Chubarov. Moscow, Gaidar Institute, 2014 [in Russian].
2. *Politicheskaya Ekonomiya: Proshloe, Nastoyashchee, Budushchee, pod red. V.M. Geitsa, V.N. Tarasevicha* [Political Economy: Past, Present, and Future], edited by V.M. Heyets, V.N. Tarasevich. Kiev, TsUL, 2014 [in Russian].
3. *Marx K.* *Kapital* [Capital]. Moscow, Gospolitizdat, 1955 [in Russian].
4. *Salin P.* *Vernut'sya k Kapitalizmu, chtoby Izbezhat' Krizisov* [Revenir au Capitalisme, pour Eviter les Crises]. Moscow, Gaidar Institute, 2015 [in Russian].
5. *Stiglitz J.* *Tsena Neravenstva: Chem Rassloenie Obshchestva Grozit Nashemu Budushchemu* [The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers Our Future]. Moscow, Eksmo, 2015 [in Russian].
6. *Krugman P.* *Vykhod iz Krizisa Est'!* [End This Depression Now!]. Moscow, Azbuka Biznes, Azbuka-Attikus, 2013 [in Russian].
7. *Libanova E.* *Ukraina: glubina neravenstva* [Ukraine: depth of the inequality]. Zerk. Nedeli – Week's Mirror, 2016, No. 35, available at: http://gazeta.zn.ua/internal/ukraina-glubina-neravenstva-_.html [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 30 листопада 2016 р.
